

ISTIQLOL DAVRI DOSTONLARIDA SHAKL VA MAZMUN YANGILANISHI

Xushvaqtova Mahliyo Vohid qizi

*Shahrisabz pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti
mutaxassisligi 1-kurs magistratura talabasi*

Xushvaqtova Mahliyo

*O'zbekiston Respublika Prezident huzuridagi ijtimoiy himoya milliy agentligi
Qashqadaryo viloyati boshqarmasi Shahrisabz tuman inson ijtimoiy xizmatlar markazining
26-hudud Miraki MFY mahallasida kompleks xizmatlar ko'rsatuvchi ijtimoiy xodim*

Annotatsiya: Ushbu maqolada istiqlol davri dostonlarida shakl va mazmun yangilanishi masalasi tahlil qilinadi. Mustaqillik yillarida adabiyotning o'ziga xos rivojlanish bosqichlari, doston janrining an'anaviy va yangicha ko'rinishlari, shuningdek, poetik shakl va badiiy ifoda usullaridagi o'zgarishlar o'rganiladi. Dostonlarda milliy o'zlik, tarixiy xotira, vatanparvarlik va zamonaviy hayot manzaralari aks etishi tahlil qilinib, ularning poetik tuzilishi va uslubiy xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, an'anaviy epik janr va zamonaviy dostonlar orasidagi uzviylik hamda yangicha badiiy yondashuvlar ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: Istiqlol adabiyoti, doston, poetik shakl, badiiy ifoda, tarixiy xotira, vatanparvarlik, zamonaviylik, epik an'ana, adabiy yangilanish.

Mustaqillik yillarida o'zbek adabiyoti yangi bosqichga ko'tarilib, janr va uslubiy jihatdan sezilarli darajada o'zgarishlarga duch keldi. Xususan, doston janri ham mazmun va shakl nuqtayi nazaridan yangilandi. Istiqlol mafkurasi ta'sirida shakllangan dostonlar milliy o'zlik, tarixiy xotira, ma'naviyat va ma'rifat g'oyalarini o'z ichiga olgan holda, an'anaviy epik janrning o'ziga xos xususiyatlarini saqlab qoldi, shu bilan birga, zamonaviy poetik vositalar bilan boyidi.

Hozirgi dostonchilik janrining rang-barang ko'rinishlarini tasniflash orqali ularning poetik ifoda usullari, voqelikni aks ettirish uslubi va uslubiy izlanish yo'nalishlarini chuqurroq anglash mumkin. Quyida ushbu tasnif tahlil qilinadi:

1. Voqelikni ifodalash usuliga ko'ra:

Lirik dostonlar – Bunday dostonlarda voqelik lirik kechinmalar, shaxsiy his-tuyg'ular va ichki monologlar orqali ifodalanadi. Badiiy tasvir kuchli bo'lib, qahramonning ruhiy olami asosiy o'ringa chiqadi.

Liro-epik dostonlar – Bu turdagi dostonlarda lirik kechinmalar va epik tasvir uyg'unlashgan bo'lib, voqealar rivoji bilan birga qahramonning ichki olami ham aks ettiriladi.

Dramatik dostonlar – Ushbu dostonlarda voqealar dramatik ziddiyatlar asosida qurilib, asar ichida monolog va dialoglar keng qo'llaniladi. Syujet tarangligi va konfliktga asoslangan badiiy qurilma dostonning asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi[1]

2. Qaysi davr voqeligiga bag‘ishlanganligiga ko‘ra:

Tarixiy dostonlar – O‘tgan asrlar yoki uzoq tarixiy davr voqealariga asoslangan bo‘lib, ularda buyuk shaxslar, milliy qahramonlar, tarixiy hodisalar poetik shaklda aks ettiriladi.

Zamonaviy dostonlar – Bugungi hayot voqeliklarini, istiqlool yillaridagi ijtimoiy jarayonlarni yoritishga qaratilgan bo‘lib, milliy ong, erkinlik, adolat va zamonamiz qahramonlari haqida hikoya qiladi.

3. Uslubiy izlanish yo‘nalishiga ko‘ra:

a) Stilizatsion dostonlar – Bular folklordagi doston, ertak, afsona, rivoyat kabi epik janrlar shakli va syujetidan foydalanib yaratilgan asarlardir. Ular xalq og‘zaki ijodiga yaqin bo‘lib, obrazlar va motivlar qadimiy an‘analarga asoslangan bo‘ladi.

b) Mumtoz dostonchilik an‘analarini davom ettiruvchi dostonlar:

Masnaviy dostonlar – Aruz vaznida yozilib, an‘anaviy masnaviy shaklidan foydalanilgan dostonlardir.

Qasida dostonlar – Qadimiy qasida janri asosida yaratilgan bo‘lib, ko‘pincha madh, maqtov yoki muayyan mavzuga bag‘ishlangan falsafiy asarlar sifatida maydonga chiqadi.

Maktub dostonlar – Maktub shaklidagi poetik dostonlar bo‘lib, ular asosan shaxsiy fikr-mulohaza va kechinmalarni poetik tarzda ifodalash uchun ishlatiladi.

Tasavvufiy ruhdagi dostonlar – Tasavvuf falsafasiga asoslangan bo‘lib, ilohiy ishq, haqiqat izlash, ma‘naviy poklanish kabi mavzularni qamrab oladi.

Ma‘rifiy-didaktik dostonlar – O‘zida axloqiy pand-nasihat va ma‘naviy-axloqiy targ‘ibotni mujassam etgan dostonlar bo‘lib, ular ko‘pincha yosh avlodni tarbiyalashga qaratilgan.

c) Modernistik dostonlar – Jahon adabiyotidagi modernistik oqimlarning ta‘siri ostida yaratilgan bo‘lib, ular klassik dostonchilik an‘analaridan chekinib, yangi shakl va uslublarni izlashga asoslangan. Bunday dostonlarda ruhiy kechinmalar, ramziy obrazlar, ekzistensializm va falsafiy mushohadalar ustuvor o‘rin tutadi.

Shunday qilib, hozirgi dostonchilikda janrning turli shakllari rivojlanib, poetik izlanishlar va yangi badiiy uslublarni paydo bo‘ldi. Istiqlool yillarida doston janri an‘anaviy epik yo‘nalishlarni saqlab qolgan holda, zamonaviy poetik tasvir vositalari bilan boyitildi va yangicha badiiy izlanishlarga yo‘l ochdi[2]

1. Mazmun yangilanishi

Istiqlool davrida yaratilgan dostonlarning asosiy mavzusi vatanparvarlik, milliy tiklanish, tarixiy adolat va istiqlool g‘oyalariga bog‘liq bo‘ldi. Avvalgi yillarda qahramonlik, mardlik, insoniy fazilatlarini madh etishga yo‘naltirilgan dostonlar endilikda milliy mustaqillik va ozodlik ruhi bilan boyitildi. Masalan, mustaqillikdan so‘ng yozilgan dostonlarda Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi kabi tarixiy shaxslarning obrazlari qayta talqin qilinib,

ularning buyuk jasorati va davlat qurishdagi xizmatlari zamonaviy nuqtayi nazardan yoritildi. Shu bilan birga, dostonlarda istiqlool yillarida erishilgan yutuqlar, xalqning ertangi kunga ishonchi va milliy taraqqiyot yo‘lidagi sa’y-harakatlari tasvirlandi.

2. Shakliy o‘zgarishlar

Istiqlool davri dostonlarida poetik shakl ham o‘ziga xos yangilandi. An’anaviy aruz vazni bilan bir qatorda, barmoq tizimi asosida yozilgan dostonlar soni ortdi. Bu esa she’rning ohangdorligi va tushunarli bo‘lishiga xizmat qildi. Shuningdek, dostonlarda ichki monolog, dialog, falsafiy mushohada kabi badiiy vositalar keng qo‘llanila boshlandi.

Epik an’analar davom ettirilgan bo‘lsa-da, yangi dostonlarda lirizm unsurlari ham kuchaydi. Shaxsiy kechinmalar va millat taqdiri o‘zaro uyg‘unlikda talqin qilindi. Shuningdek, nasr va she’r uyg‘unligi asosida yaratilgan dostonlar paydo bo‘lib, ular epik hikoya shaklidan chiqib, dramatik tasvir vositalari bilan boyitildi.

Epik an’ana va zamonaviy badiiy yondashuvlar:

An’anaviy dostonlarda qahramonlar epik qiyofada, ideallashtirilgan tarzda tasvirlangan bo‘lsa, istiqlool davri dostonlarida ularning ruhiy holati, ichki kechinmalari ham chuqur ochib berila boshlandi. Zamonaviy dostonlar realistik tasvir vositalari orqali milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash va milliy qadriyatlarni ulug‘lash kabi maqsadlarga xizmat qiladi.

Istiqlool yillarida o‘zbek dostonchiligida janrning shakl va mazmun jihatdan boyishi, poetik ifoda vositalarining yangilanishi sezilarli darajada kuzatiladi. Erkin Vohidovning “Ruhlar isyoni” dostoni o‘zining novatorligi, falsafiy va qahramonlik yo‘nalishlari bilan ushbu davr adabiyotiga tamal toshi bo‘la oladigan asarlardan biri bo‘lib xizmat qiladi[3]

Bu doston xalqning erkinlik va mustaqillikka bo‘lgan intilishlarini bengal shoiri Nazrul Islom taqdiri misolida badiiy talqin etish bilan ajralib turadi. Asarda lirik va epik tasvir usullari sintez qilinib, voqelikni aks ettirishda falsafiy mushohadalar, tarixiy rivoyatlar va shartli-simvolik ifodalar asosiy o‘rin tutadi. Bu xususiyatlar istiqlool davri dostonlarida ham yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Istiqlool davri dostonlari ichki tuzilishi, poetik tasvir va uslubiy izlanishlari bilan boyib bordi. “Ruhlar isyoni” dostonida bo‘lgani kabi, yangi dostonlarda ham tarixiy va folklor motivlari keng qo‘llanilmoqda. Masalan, dostonlarda Sharq adabiyotining mumtoz namunalaridan olingan rivoyatlar syujetga singdirilib, qahramon xarakterini chuqurroq ochib berishda vosita sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, bu uslub zamonaviy dostonchilikda realistik va romantik tasvir usullarining uyg‘unlashganligini ko‘rsatadi[4]

Dostonlarda rivoyatlarning kiritilishi bejiz emas. Ular asar qahramonining xarakterini ochib berish, uning tarixiy ildizlarini ko‘rsatish va milliy merosga bog‘liqligini ta’kidlashda muhim vositadir. Masalan, “Ruhlar isyoni” dostonidagi “Jaholat haqida rivoyat”, “Abadiyat

haqida rivoyat”, “Fidoiylik haqida rivoyat” singari qismlar Nazrul Islom obrazini to‘liq yoritishga xizmat qiladi. Shu kabi, istiqlol davrida yaratilgan dostonlarda ham tarixiy shaxslarning milliy istiqlol g‘oyasiga daxldor jihatlarini aks ettirishda rivoyatlardan unumli foydalanilgan.

Istiqlol yillarida doston janri an’anaviy epik formatdan chiqib, dramatik va lirik unsurlar bilan boyidi. “Ruhlar isyoni” singari dostonlarda metaforik fikrlash, lirizm va poetik dramatismning uyg‘unlashuvi zamonaviy dostonchilikning asosiy tamoyillaridan biriga aylandi. Hozirgi dostonlarda ham xilma-xil she’riy shakllar, ritmik va hissiy ohanglarning uyg‘unligi kuzatiladi.

Shuningdek, istiqlol davri dostonlarida folklor unsurlaridan foydalanishning yangi uslublari ham shakllandi. Masalan, xalq og‘zaki ijodidagi qahramonlik motivlari zamonaviy qahramonlar xarakterini yaratishda qo‘llanilib, ularning milliy o‘zlik va tarixiy meros bilan bog‘liqligi ta’kidlandi.

Xulosa qilib aytganda, istiqlol davri dostonlarida shakl va mazmun jihatidan sezilarli yangilanishlar yuz berdi. Ular faqatgina epik janr doirasida qolib ketmay, zamonaviy hayot talablari asosida yangi poetik shakllar, badiiy vositalar bilan boyitildi. Bu dostonlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular tarixiy o‘tmish va zamonaviylikni uyg‘unlashtirgan holda, milliy ong va mustaqillik ruhini tarannum etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Normatov U. O‘zbek dostonchiligida yangilanish jarayonlari. – Toshkent: Fan, 2005.
2. Mamajonov S. O‘zbek adabiyotida falsafiy mushohada va badiiy izlanishlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2010.
3. Hasanov Sh. Zamonaviy o‘zbek dostonlari poetikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
4. Vohidov E. Ruhlar isyoni. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1978.
5. Zebo, M. (2023). DEATH GLORY OF THE WRITER. JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING, 2(5), 104-106.
6. Madraximova, Z. (2022). Z & Ablaeva, N.(2022). CHARACTERISTICS OF LERMONTOV'S WORKS" HERO OF OUR TIME. Science and Innovation, 1(8), 1843-1845.
7. Madraximova, Z., & Ablaeva, N. (2022). ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЛЕРМОНТОВА" ГЕРОЙ НАШЕГО ВРЕМЕНИ". Science and innovation, 1(B8), 1843-1845.

8. Mamatova, N. K., Israilova, N. K., Mamatov, R. R., & Sodikov, D. K. (2021). German Education system and its pedagogical significance in the world Education system. International journal of innovations in engineering research and technology, 8(04), 99-102.
9. Xudaberdiyevna, I. N. (2023). STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF GERMAN YOUTH SLANG. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 10(10), 285-288.
10. Israilova, N. (2023). KIEZDEUTSCH SOTSIOLEKTINING ZAMONAVIY NEMIS TILIDA PAYDO BO'LISHI. Центральноеазиатский журнал образования и инноваций, 2(6 Part 4), 5-8.
11. Исраилова, Н. (2023). ГРАММАТИЧЕСКИЕ И ФОНЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ KIEZDEUTSCH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(6 Part 2), 114-117.
12. Исраилова, Н. Х. (2015). Заимствования из других языков как способ обогащения лексического состава языка в процессе глобализации. Наука и мир, (10-2), 15-17.
13. Khumora, Z., & Nazim, B. R. THE ROLE OF THE INTERNET IN THE
14. SPREAD OF FAKE INFORMATION.
15. Жаббарова, Ю. (2022). KINSHIP TERMINOLOGY AS AN IMPORTANT
16. ETHNOGRAPHIC AND HISTORICAL SOURCE. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ
17. ЯЗЫКА, ОБРАЗОВАНИЯ, ПЕРЕВОДА, 3(5). Marifjanovna, I. D. (2024). INNOVATION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL QILISH. СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЯ, 1(1), 169-172.